Әдәбијјат
Дил
Инчәсәнәт

1 1971

Литература
Язык
Искусство

АЗӘРБАЈҸАН ССР ЕЛМЛӘР АКАДЕМИЈАСЫНЫН ХӘБӘРЛӘРИ
Әдәбијјат, дил вә инҹәсәнәт серијасы, 1971, № 1

ИЗВЕСТИЯ АКАДЕМИИ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ССР
Серия литературы, языка и искусства, 1971, № 1

А. ИМАНГУЛИЈЕВА

ИСПАНИЈАДА ӘРӘБ ӘДӘБИЈЈАТЫНЫН ЈАРАНМАСЫ ВӘ ИНКИШАФЫ ТАРИХИНӘ ДАИР

VIII әсрин әввәлләриндә әрәбләрин Испанијада мәскән салыб тарихдә илк дәфә Гәрб өлкәсиндә өз әдәбијјат вә мәдәнијјәтләрини јаратмалары әрәб әдәбијјатында мүһүм бир һадисә олду. Бу, әрәб әдәбијјатынын формалашмасына вә кәләҹәк инкишафына әһәмијјәтли дәрәҹәдә тә'сир көстәрди.

Әрәбләр Испанија торпагларына илк дәфә 710-ҹу илдә гәдәм гојмушлар[1]. Сонралар бу, ахын шәклини алмышдыр. Испанијаја сәфәр едәнләрин ичиндә јохсуллуг учундан, даһа хошбәхт һәјат гурмаг арзусу илә кедәнләрлә јанашы, әрәб өлкәләриндә өз һакимијјәтини, дөвләтини, нүфузуну итирмиш варлылар, хәлифәләр, тајфа башчылары да олурду.

750-чи илдә Шәргдә (Дәмәшгдә) Аббасиләр сүлаләси гәләбә чалдыгдан сонра әмәвиләрин бир чох тәрәфдарлары Испанијаја гачмаға мәҹбур олдулар. Испанијада јени әндәлус-әмәвиләр дөвләтинин бүнөврәсини гојан Әбд әр-Рәһман (756—788) да беләә гачгынлардан иди. VIII әсрдән башлајараг Испанија узун мүддәт әрәб әдәбијјаты вә мәдәнијјәтинин Гәрбдәки мәркәзинә чеврилди. Әрәбләрин Испанијада өз мөвгеләрини белә тез мөһкәмләндирмәләринин әсас сәбәби илк нөвбәдә ондан ибарәт иди ки, Испанијаја көчмүш әрәбләр өз өлкәләри илә Испанија арасында кәскин фәрг һисс етмирдиләр. Бурада да кениш вә сәрбәст фәалијјәт көстәрмәк имканына малик идиләр. Белә ки, Испанија Шимали Африка вә Мәракешлә јахын гоншу олдуғундан бу өлкәләр арасында мүәјјән сијаси, ичтимаи, мәдәни бағлылыг, јахынлыг вар иди.

Әрәбләр Испанијаја дахил олдугдан вә ислам динини бурада јајыб, тәблиғ етдикдән сонра јерли әһалинин мүәјјән һиссәси исламы гәбул едиб мүсәлманлашмышды. Исламы гәбул етмиш испанлар јени ичтимаи синиф тәшкил едирдиләр вә әрәбләр онлары «мүвәлләдләр», јә'ни гәбул олунмуш мүсәлманлар адландырырдылар[2]. Испанијада халис мүсәлманлар (әрәбләр) вә христианларла јанашы, бәрбәрләр, мүвәлләдләр дә јашајырды. Тәбиидир ки, тәркиби белә мүхтәлиф олан әһали арасында тез-тез тоггушмалар баш верирди.

I Әбд әр-Рәһман дөврүндән башланан бу чәкишмәләр ондан сонра

[1] И. Ю. Крачковский. Арабская культура в Испании, М.—Л., 1937, сәһ. 6.
[2] R. A. Nicholson. A literary history of the Arabs, London, 1923, сәһ 408.

һакимијјәт башына кәлән Һишам (788—786), I Һәкәм (796—822) вә II Әбд әр-Рәһман (822—852) дөврүндә даһа да гүввәтләнмишди.

Әрәбләрин Испанијадакы һакимијјәтләринин илк дөврүндә әдәбијјат вә мәдәнијјәтин ләнк инкишаф етмәсинин дә әсас сәбәби бурадан ирәли кәлир. Өлкә дахилиндәки вәзијјәтин кәркинлији бүтүн сә'ј вә диггәти игтисади вә һәрби ҹәһәтдән мөһкәмләнмәјә ҹәлб етмишди. Дикәр тәрәфдән бу дөврдә Әндәлусија Бағдадын, Аббасиләр сүлаләсинин тамамилә тә'сири алтында иди, бир нөв, онун кәнар әјаләтинә чеврилмишди вә мүстәгил инкишаф мәрһәләсинә гәдәм гојмамышды.

912-чи илдән (III Әбд әр-Рәһманын (912—961) һакимијјәтә кәлдији дөврдән) Испанијада әрәб мәдәнијјәти, әдәбијјаты вә инҹәсәнәти сүр'әтлә инкишаф едиб өзүнүн ән јүксәк зирвәсинә чатыр[3]. Мәһз бу дөврдә јаранан әсәрләр мүсәлман мәдәнијјәтинин ән гијмәтли нүмунәләри сырасына дахил олмушдур[4]. III Әбд әр-Рәһман биринчи нөвбәдә Әндәлусијада олан бүтүн әрәб дөвләтләрини бирләшдириб, 929-ҹу илдә Испанијада илк әрәб хәлифәлији олан—Кордова хәлифәтини јарадыр вә өзүнү хәлифә е'лан едир[5].

III Әбд әр-Рәһман һакимијјәтини даһа тәһлүкәсиз етмәк вә бу дөврдә Шимали Африкада баш галдыран фатимиләр һәрәкатындан өзүнү горумаг мәгсәдилә өлкәни һәрби ҹәһәтдән мөһкәмләндирмәклә јанашы, гоншу Авропа өлкәләри илә данышыглар апармаға, сазишә кирмәјә башлајыр. Бу да әрәб Испанијасы илә Авропа өлкәләри арасында гаршылыглы игтисади вә мәдәни әлагәләрин јаранмасы үчүн башланғыч олур.

III Әбд әр-Рәһман әрәб Испанијасыны нәинки игтисади-сијаси ҹәһәтдән мөһкәмләндирмәк, һабелә ону мә'нәви ҹәһәтдән Бағдад хәлифәлијинин тә'сириндән гуртарыб, елм, әдәбијјат, мәдәнијјәт очағына чевирмәк истәјирди.

III Әбд әр-Рәһман өз мәгсәдинә мүәјјән дәрәҹәдә наил ола билмишди. Онун Кордовадакы сарајы дөврүн ән габагҹыл адамларынын—алимләрин, шаирләрин, насирләрин мәҹлисинә чеврилмишди. Хәлифәнин әмри илә фарс вә јунан дилләриндә олан бир чох елми әсәрләр әрәб дилинә тәрҹүмә едилмиш, үзү көчүрүлмүш вә Кордоваја кәтирилмишди.

Хәлифәнин елмә, әдәбијјата олан бу мејлини көрән Испанијадакы дикәр әрәб тајфа башчылары да, хүсусилә Толедо, Гренада, Севилјада олан һөкмдарлар сарајларында тез-тез шаирләрин, алимләрин, философларын, тәбибләрин јығынҹағыны тәшкил едир, ше'р кечәләри кечирирдиләр. «Испанијадакы әдәбијјат мәҹлисләри мүхтәлиф әдәби жанрлар, әлван рәгс лөвһәләри илә зәнкин олан ән бөјүк ше'р мејданларындан, ән әзәмәтли көзәллик вә ән парлаг ичтимаи әгли һәјат тәзаһүрләриндән иди»[6].

Бу дөврдә әдәбијјат аләминдә ән чох мәшһурлашан јазычылардан Ибн Әбд Рәббиһинин, Ибн Һанинин, Ибн Бәссмын, Ибн әл-Кутыјјәнин адларыны чәкмәк олар.

III Әбд әр-Рәһманын сарајына ахышан шаирләрин ән гүввәтлиси Ибн әбд Рәббиһи (860—940)[4] иди. Ибн Бәссам «әл-Чәзирә әһлинин көзәллијинә даир хәзинә» («әз-Зәхирә фи мәһасин 'әһли-л-Чәзирә») вә Ибн Хәлдун «Мүгәддәмә» (әл-Мугаддамә») кими мәшһур әсәрләриндә бу шаирин јарадычылығына јүксәк гијмәт вермиш вә ону классик

[3] محمد عبدالمنعم خفاجة، «قحة الادب فى الاندلس»، بيروت، ١٩٢٣. сәһ 65.
[4] Х. А. Гибб. Арабская литература, М., 1960, сәһ. 75.
[5] Islâm ansiklopedisi, Istanbul, 1945, сәһ. 272.
[6] М. Хафача. Көстәрилән әсәри, сәһ. 236.
[7] احمد ضيف، بلاغةالعرب فى الاند لس، القاهرة، ١٩٢٤، сәһ. 90

әрәб әдәбијјатынын ән бариз нүмајәндәләриндән бири адландырмышлар[8].

Ибн Әбд-Рәббиһи ән чох мәдһ јазан шаир вә «әл-'Игду-л-фәрид» адлы антолокијанын мүәллифи кими танынмышдыр. О, мәдһ ше'рләринин, демәк олар ки, һамысыны III Әбд әр-Рәһмана һәср етмишдир. Бу дөвр Испанијада бә'зи шаирләр гәһрәманлыг поемасы јазмагла мәшғул идиләр. Бу поемаларын әсас мөвзусуну әрәб һөкмдарларынын Испанијадакы сәркүзәштләри тәшкил едирди. Ибн Әбд Рәббиһи дә III Әбд әр-Рәһманын јүрүшләринә вә гәһрәманлыгларына һәср едилмиш белә бир поема јазмаға чәһд көстәрмишди. Лакин рәчәз[9] өлчүсүндә јазылмыш бу поема бәдии-естетик хүсусијјәтләринин зәифлији нәтичәсиндә бәдии әсәр сәвијјәсинә галхмамыш вә тарихи һадисәләрин мәнзум формада садәчә тәсвири олараг галмышдыр.

Ибн Әбд Рәббиһи мәдһчи шаир олмагла јанашы, һәјатын бүтүн не'мәтләриндән истифадә етмәјә, шән, никбин һәјат сүрмәјә, севмәјә вә севилмәјә чағыран гәзәлләрин, лирик ше'рләрин дә мүәллифидир. Өмрүнүн ахырларында исә о, Әбу Нувас кими пешман олмуш вә күнаһларыны јумаг үчүн кәнч икән јаздығы һәр гәзәлә һәмин өлчүдә вә һәмин формада бир төвбә ше'ри јазмышдыр.

Ибн Әбд Рәббиһи ше'рә јени, оријинал бир мәзмун кәтирмишдир. О, елмин бә'зи мүһүм әсасларынын даһа анлашылан вә јадда галан олмасы мәгсәдилә онлары ше'рлә ифадә етмәк тәшәббүсүнү ирәли сүрмүшдүр вә поетик өлчүләрин әсасы вә тарих елми һаггында бир нечә рәчәз јазмышдыр.

III Әбд әр-Рәһманын һакимијјәти дөврүндә Испанијада нәср жанры инкишаф етмәјә башлајыр. Нәсрин инкишафы әсасән бу истигамәтләрдә кедирди: дәфтәрхана әдәбијјаты (рәсми әдәбијјат) (нәср әд-дәвавин), ичтимаи мәктублар (әр-рәса'илу-л-'ичтима'ијјә), әдәби мәктублар (әр-рәса'илу-л-'әдәбијјә), фантастик, хәјалы әсәрләр (ән-нәср әл-хәј али), хитабәләр (хитабә)[10].

Шәргин мәшһур нәср әсәрләри Испанијада бөјүк нүфуза малик иди. Әдәбијјатын бүтүн саһәләриндә Шәргдән кери галмамаға чалышан әндәлус әдибләри Ибн әл-Мукаффа, әл-Чаһиз, Ибн әл-Әмид үслубуну тәглид етмәјә, гүввәтли нәср әсәрләри јазмаға чалышырдылар.

Нәср әсәрләринин әсас мәзмунуну ичтимаи-фәлсәфи мөвзулар, севки мачәралары, дөвләтләр арасында олан мүнагишәләрин тәсвири вә с. тәшкил едирди.

Ибн Әбд Рәббиһинин «Надир бојунбағы», Ибн Бәссамын «Хәзинә», Ибн Шүһејдәнин «Төвбәләр вә туфанлар» (әт-Тавабиʻу ва-з-завабиʻу) вә с. әсәрләри әндәлус нәсринин ән көзәл нүмунәләридир.

Әрәб әдәбијјатынын ән мүһүм мәнбәләриндән бири сајылан «Надир бојунбағы» Ибн Әбд Рәббиһинин шаһ әсәридир[11]. 25 фәсилдән ибарәт олан бу әсәрин һәр фәсли бир гијмәтли дашын ады илә бағланыр. Ибн Әбд Рәббиһи бурада мүхтәлиф әдәби жанрлардан истифадә етмиш, әсәрә мәктублар, һекајәләр, мәнсур вә мәнзум ше'р парчалары салмышдыр.

Ибн Әбд Рәббиһинин әсәри јазмагда әсас мәгсәди Шәрг әдибләри һаггында мә'лумат вермәк олмушса да, мүәллиф бә'зи мүһүм ичтимаи-сијаси, әдәби, тарихи вә әхлаги мәсәләләрә дә тохунмушдур.

---

8 Јенә орада, сәһ. 92. أحمد ضيف، بلاغة . . . و

9 Рәчәз (رجز (—әруз бәһринин ән гәдимләриндән биридир. Әсас тәф'иләси—мустәф'илундур. Әсил парадигми әрәб әрузунда үч мустаф'илундан ибарәтдир.

10 М. Хафача. Көстәрилән әсәри, сәһ. 254.

11 Р. А. Николсон. Көстәрилән әсәри, сәһ. 347.

Әрәб әдәбијјатшүнасларынын фикринчә, «Надир бојунбағы»нын јазылышында ибн Әбд Рәббиһи әл-Чаһизин (775—868) јарадычылығындан вә хүсусилә ибн Кутејбәнин (889-чу илдә өлмүшдүр) мәшһур «Хәбәрләрин мәнбәји» («ʻујӯн әл-әхбāр») енсиклопедијасындан истифадә етмишдир[12].

III Әбд әр-Рәһман сарајынын дикәр мәшһур шаири Ибн Һани (937—973)[13] иди. Чох кәнч јашларында вәфат етдијинә бахмајараг, Ибн Һани өзүндән сонра гијмәтли әдәби ирс гојмушдур.

Ибн Һани әл-Мутәнәббинин (915—965) пәрәстишкарларындан вә ону тәглид едән шаирләрдән иди. Бу ики шаирин, хүсусилә, мәдһ ше'рләри арасында бөјүк охшарлыг вар. Ибн Һанинин дә мәдһ ше'рләри мүһарибәләрин, ордунун тәсвири, гошун башчыларынын тә'рифи илә долудур. Ибн Һани 60-дан чох мәдһ гәсидәсинин мүәллифидир. Бу гәсидәләрин мәзмунунда фәлсәфи руһ үстүнлүк тәшкил едир, ше'рләрин дили исә чох гәлиз, гуру вә чәтин анлашыландыр.

Ибн Һани гәсидәләрини тәмтәраглы классик әрәб поезијасынын ән типик нүмунәләри һесаб етмәк олар. Әбу-л-Әла әл-Мәәрри (973—1057) бу гәсидәләрин мүәллифи һаггында демишдир:

[14] «ما أشبهه الا برحى تطحن قرونا لاجل القعقعة التى فى ألفاظه»

(Мән ону јалныз өз сөзләринин курултусу илә әсрләри үјүдән дәјирманла мүгајисә едә биләрәм.).

III Әбд әр-Рәһманын мәдәнијјәтин вә елмин инкишафы наминә башладығы ишләри онун оғлу II әл-Һәкәм (961—976) мүвәффәгијјәтлә давам етдирди.

II әл-Һәкәмин һакимијјәти дөврүндә әрәб-испан мәдәнијјәти өзүнүн ән јүксәк зирвәсинә галхды, әрәб Испанијасы академија, али вә орта мәктәбләр шәбәкәсинә чеврилди. Хәлифә бүтүн тәбәгәдән олан адамларын охумасы үчүн чалышыр, јохсуллар үчүн хүсуси пулсуз мәктәбләр ачырды. Али мәктәбләрдә дәрс демәк үчүн Шәргин мәшһур алимләри Испанијаја дә'вәт олунурду. Кордова университетинин әдәбијјат вә дил факүлтәсиндә дәрс демәк үчүн Әбу Әли әл-Кали (967-чи илдә өлмүшдүр) вә онун ики исте'дадлы тәләбәси—Зүбејдиш (989-чу илдә вәфат етмишдир) вә хилафәтдән әввәлки мүсәлман Испанијасы тарихинин мүәллифи ибн әл-Кутыјјә (977-чи илдә вәфат етмишдир) Бағдаддан Кордоваја көчүрүлмүшдү. «Кордова университети дүнјанын ән мәшһур университетләриндән иди. Мүһазирәләр кечән баш мәсчиддә Әбу Бәкр Ибн Өмәр Мәһәммәдлә әлагәдар олан ән'әнәләри тәдгиг едирди. Бағдадлы Әбу Әли әл-Кали гәдим әрәбләрин дили, аталар сөзләри вә поезијасы һаггында әтрафлы мә'лумат верирди. Грамматика дәрсини Испанијанын ән көркәмли грамматики олан Ибн әл-Кутыјјә дејирди... Тәләбәләрин чоху дил вә һүгуг елмләринә һәвәс көстәрирдиләр. Белә ки, бу елмләрин өјрәнилмәси ән кәлирли мәнсәбләрә јол ачырды»[15].

II әл-Һәкәмин сарајы дүнјанын ән зәнкин китабханасына чеврилмишди. О, өз һакимијјәти дөврүндә «бүтүн Аббаси хәлифәләринин топлаја билдикләри әсәрләрин сајы гәдәр надир вә гијмәтли китаблар топламышды»[16].

---

12 Ә. Дајф. Көстәрилән әсәри, сәһ. 92.

13 Јенә орада, сәһ. 174.

14 Ә. Дајф. Көстәрилән әсәри, сәһ. 176.

15 Р. А. Николсон. Көстәрилән әсәри, сәһ. 419—420.

16 Саид Толедский. Категории наций («Табагату-л'умам). Франсыз дилинә тәрчүмә R. Blachere ie livre qes, Gategories des Nations, Paris, 1935, сәһ. 12.

Ситат Е. Леви-Провансалын «Арабская культура в Испании» (М., 1967 китабындан көтүрүлмүшдүр, сәһ. 51).

II әл-Һәкәмин тәшкил етдији китабхана тәхминән 400 минә јахын әсәри әһатә едирди[17]. Бу әсәрләрин мүәллифләри вә јазылма тарихи һаггында мә'лумат верән бөјүк каталоглар тәртиб едилмишди. Хәлифә өзү китабхананын идарә олунмасы илә мәшғул олур вә онун гијмәтли китабларла зәнкинләшмәсинә пул әсиркәмирди. Әрәб мәнбәләриндә дејилдијинә көрә, II әл-Һәкәм Әбу-Фәрәч әл Исфаһанин (897—967) «Нәғмәләр китабы» (Китәбу-л-'әғани) әсәринин әл јазмасыны әлдә етмәк үчүн 100 мин динар гызыл пул вермишди[18].

А. Крымскинин гејд етдији кими, «бу китабхана Ибн Синаны валеһ едән Бухарадакы Сасани әмиринин мәшһур китабханасындан кери галмырды»[19].

Лакин тәәссүфлә гејд етмәк лазымдыр ки, бу гијмәтли ирсдән јалныз чох чүз'и бир һиссә индијә кими горунуб сахланыла билмишдир. Бу китабхананын һәтта ән надир нүсхәләри белә мәһв олмушдур.

Тарихдә маарифпәрвәр бир хәлифә кими танынан II әл-Һәкәмин Испанијада әрәб мәдәнијјәтинин, елм вә әдәбијјатынын инкишафы үчүн көрдүјү ишләр онун өлүмү илә дә баша чатыр.

Атасынын өлүмүндән сонра һакимијјәтә кечмиш II Һишамын (976—1013) бачарыгсызлығы учундан өлкәни онун аиләсинин јахын адамы олан гәддар, мүртәче Ибн Әбу Әмир (сонралар о, тарихдә әл-Мәнсур ады илә мәшһурлашмышдыр) идарә едирди. Әл-Мәнсур нәинки әрәбләрин мәдәни, елми инкишафына мане олду, о, һәтта II әл-Һәкәмин топладығы әсәрләрин чохуну әтрафында олан мүртәче руһаниләрин тә'киди илә динә зидд китаблар адландырараг 978-чи илдә шәһәрин мәркәзиндә јандыртдырды. «О әмр етди ки, гәдим елмләри әһатә едән бүтүн китаблар мәһв едилсин. Бу китабларын бир һиссәси јандырылды, галанлары гујулара атылды, торпаға басдырылды вә ја башга јолларла мәһв едилди»[20]. 50 ил сонра мәшһур кордовалы алим Ибн Һәзм әл-Мәнсурун бу вәһшилијини лә'нәтләјәрәк јазмышды: «Сиз кағызлары јандыра биләрсиниз, анчаг кағыз үстә јазыланлары јох. Онлар мәним гәлбимдә кизләнмишләр. Мән һара кетсәм онлар мәнимлә кедәчәк, һарда галсам мәнимлә галачаг, мәнимлә бирликдә гәбирдә јатачаглар»[21].

Әл-Мәнсурун өлүмүндән сонра (1002) Кордова дөвләти бир нечә әмәви һөкмдарларынын әли алтында олур.

X—XI әсрләрдә Әндәлус әдәбијјатында ше'р сүр'әтлә инкишаф етмәјә башлајыр. Бу дөврүн поезијасында әрәб ше'ринин ән'әнәви формалары вә мәзмуну һисс олунурду. Шаирләрин јарадычылығындакы орижиналлыға бахмајараг, бу дөвр әндәлус поезијасы бүтүнлүклә классик Шәрг поезијасы иди.

Бу дөврдә әндәлус ше'риндә үстүнлүк тәшкил едән әсас мөвзулар ашағыдакылардан ибарәт иди:

1. Вәтән һәсрәти илә јазылмыш ше'рләр. Доғма торпагларындан узаг дүшмүш әрәбләр гәм, гүссә вә кәдәрләрини ше'р васитәсилә ифадә едирдиләр.

2. Тәбиәт тәсвиринә һәср едилмиш ше'рләр. Испанијанын көзәл, чәзбедичи тәбиәти шаирләрә илһам верирди. Онлар Испанијанын бағларыны, вади вә дағларыны, јајыны, гышыны, кечәсини вә күндүзүнү, тәбиәтлә бағлы олан һәр бир һадисәсини бүтүн бојалары илә вәсф едән

[17] Р. А. Николсон. Көстәрилән әсәри, сәһ. 419.
[18] М. Хафача. Көстәрилән әсәри, сәһ. 195.
[19] А. Е. Крымский. История арабов и арабской литературы, ч. III, М., 1914, сәһ. 12.
[20] С. Толедски. Көстәрилән әсәри, сәһ. 126.
[21] А. Крымски. Көстәрилән әсәри, сәһ. 14.

инчә ше'рләр јазырдылар. Мисал олараг, ибн Һәмдисин (1055—1132) Әндәлусијанын көзәл чичәкләринә һәср етдији ше'риндән бир парчаны көстәрмәк олар:

يا حسنها دائرة   من ياسمين كالحلى
فالورد قد قابلها   من حلة من خَجل
كعاسق و حبه   تغامزاً بالمقل
فاحمر ذا من خجل   و ا صفر ذا من وجل [22]

(Нә көзәл дәстәдир
Јасәмәндән, елә бил чәваһиратдыр.
Гызыл күл гаршылады ону
Хәчаләт кејиминдә.
Бир-биринә көз вуран
ашиг вә мә'шуг кими,
утанчаглыгдан гызарды
вә горхудан саралды.)

Испанијанын көзәл ме'марлыг абидәләринә һәср едилмиш ше'рләр тәсвири ше'рләр ичәрисиндә хүсуси јер тутур. Бу ше'рләрдә әндәлус шаирләри мүхтәлиф тәшбеһләрдән, бәнзәтмәләрдән истифадә едир, тәсвирини вердикләри објекти дүнјанын ән надир не'мәтләри, мө'чүзәләри илә мүгајисә етмәјә чалышырдылар. Мәсәлән, «Мәдрәчәт-ун-Нәсим» гәсринин тә'рифинә һәср едилмиш ше'рдән бир парчада охујуруг:

«قصر بمدرجة النسيم تحدثت   فيه الرياض بسرها المستور
ففض الخورنق والسدير سموه   وثنى قصور الروم ذات قصور
لاث الغمام عمامة مسكية   و أقام فى روض من الكافور
غفى الربيع به محاسن وصفه   فافتر من نور يروق و نور
فالدوح يسحب حلة من سندس   تزهى بلؤلؤ طلها المنثور
والنخل كالغيد الحسان تقرطت   بسبائك المنظوم و المنثور
والرمل فى حبك النسيم كأنما   أبدى غضون سوالف المذعور
والبحر يرعد متنه مكانه   درع تشن بمعطفى مقرور
و كأننا و القصر يجمع شملنا   فى الافق بين كواكب و بدور» [23]

(Мәдрәчәт-ун-Нәсим» сарајы, орадакы бағлар онун кизли сирриндән данышды.
Бу сарајын гаршысында Хавәрнәк, Садир вә Рум сарајлары башларыны әјдиләр.
Булудлар онун башына мүшк әммамәси гојду,
бағы кафур әтри бүрүдү.
Баһар бунларла өз көзәллијини зәнкинләшдирди,
күлүн ачылмасындан ишыг сачылды.
Үзәринә шеһ дамчыларындан мирвари сәпәләнмиш
ағачлар тафтадан палтар кејиндиләр.
Палма ағачлары чаван атлар кими
низамлы вә дағыныг һалда сәпәләнмишдиләр.

[22] Ә. Дајф. Көстәрилән әсәри, сәһ. 39.
[23] Јенә орада, сәһ. 38—39.

Гум үзәриндәки күләкдән әмәлә кәлмиш далғалар
кичкаһда горхудан әмәлә кәлмиш гырышыглар кимидир.
Дәниз өз бәдәнини
гиіметли парчадан олан галхан сојугдан титрәјән
кими титрәдир.
Вә сарај бизим һамымызы
улдузлар илә ај арасындакы үфүгдә бирләшдирир.)

Әндәлус шаирләринин вәсф ше'рләри тәкчә тәбиәт тәсвири чәрчивәсиндә галмырды. Бу ше'рләрдә мәһәббәт вә достлуг, тә'риф вә тә'нә, севинч вә кәдәр, никбинлик вә фачиә мотивләри вар иди. Белә ше'рләрдә һәмчинин о дөврүн мусигиси, рәгсләри, әјләнәчәләри, дәбдә олан парча вә кејимләри һаггында мә'лумат вермәк дә мүһүм шәрт һесаб олунурду. Бу вәсф ше'рләри классик әрәб ше'риндән фәргли оларағ, узун-узады, чансыхычы тәсвирләрдән, тәкрарлардан, сөнүк бојалардан узагды.

3. Мәдһ ше'рләри. Үмумијјәтлә, Шәрг поезијасында олдуғу кими, әндәлус ше'риндә дә мәдһ көркәмли јерләрдән бирини тутурду. Хүсусилә сарајда јашајан шаирләр бу формаја даһа тез-тез мүрачиәт едирдиләр. Лакин бу шаирләрин оријиналлығы ондан ибарәт иди ки, онларын мәдһ ше'рләриндә тә'риф олунан шәхсин мәрдлији, әлиачыглығы, вүгары, бөјүклүјү илә јанашы, бу шәхсин һәјаты, јашадығы сарајын көрүнүшү, кеф, шәраб мәчлисинин тәсвири дә верилирди. Бу да о дөвр Испанија хәлифәләринин шәхси һәјаты, мәишәт-әхлаг тәрзи һаггында мүасир охучуда мүәјјән тәсәввүр ојанмаға имкан верир.

Әндәлус поезијасында гадын көзәллијинә әср едилмиш нәсиб ше'рләр, тахтдан дүшмүш, ифласлашмыш хәлифәләрә јазылмыш мәрсијәләр дә аз дејилдир.

Әндәлус шаирләри гаршыларына гојдуглары мөвзулары даһа сәрбәст инкишаф етдирмәк хатиринә чох заман ән'әнәви ше'р формаларынын мәчбури чәрчивәсиндән чыхыб, даһа ахычы, еластик формалар ахтарырдылар. Дикәр тәрәфдән Испанијадакы шаирләр башга халгларын «гафијәдән вә өлчүдән азад» ше'рләрини, нәғмәләрини ешидирдиләр. Испанија торпаглары сәјјаһ ханәндәләрин ән чох ахышыб кәлдији јерләрдән иди. Бу ханәндәләрин охудуглары көзәл, аһәнкдар нәғмәләр әрәб шаирләрини дә валеһ едирди. Онлар да әндәлус ше'рини белә мелодик, хоша кәлән етмәк үчүн чохдан бәри гәбул едилмиш формалары гурбан верирдиләр.

Трубадур шаир Әбу Бәкр ибн Кузман (1160-чы илдә өлмүшдүр) илк дәфә Шәрг поезијасы үчүн јени олан формада ше'р јазыр[24]. Беләликлә дә, Испанијада бәнди ше'р формасы,—мувашшаһ әмәлә кәлир[25].

Мувашшаһ адәтән 4—10 бәнддән ибарәт олурду. Бејтин хүсусијјәти ондан ибарәт иди ки, биринчи бејтин вә ја бир нечә әввәлки бејтләрин бүтүн мисралары ејни өлчүдә олуб, бир-бири илә гафијәләнирди. Сонракы бејтләр сәрбәст, јалныз сонунчу бејтин мисралары башдакы бејтин мисралары илә һәмгафијә олурду. Ашағыда Лисан әд-Дин ибн Хәтибин (1874-чү илдә өлмүшдүр) мувашшаһ ше'риндән мисал кәтирилир:

«جادك الغيث اذا الغيث همى   يا زمان الوصل بالاندلسى
لم يكن و صلك الا حلما   فى الكرى او خلسة المختلس
... والحيا قد جلل الروضى سنى   فثغود الزهر منه تبسم
و روى النعمان عن ماء السماء   كيف يروى مالك من أنس

[24] Р. А. Николсон. Көстәрилән әсәри, сәһ. 417.
[25] Мувашшаһ һаггында б а х:
الخلوسليم، الموشحات الاندلسية، نشاتها و تطورها»، بيروث، ١٩٦٥

فكساه الحسن ثو با معلما   يزدهى منه با بهى ملبس
فى ليال كتمت سرالهوى   بالدجى لولا شموس الغرر
... هل درى ظبى الحمى ان قدحمى   قلب صب حله عن مكنس
فهو فى مر و خفق مثل ما   لعبت ريح الصبا بالقبس» [26]

(Јағыш јағаркән о, сәни сәхавәтлә сәпәләди,
еһ Әндәлусдакы көрүш заманы.
Сәнинлә көрүш јалныз рө'ја иди,
јухуда вә ја исрафчынын хәлвәтиндә.
Јағыш бағлары көзәлликлә сәпәләди
вә чичәкләр күлүмсәди.
Нө'ман Мә-әс-Сәмадан
Малик Анисдан данышан кими данышды.
Көзәллик ону әлван палтара кејиндирди
Сәнај өз көзәл кејими илә ловғаланды.
Кечә мәһәббәтин сирләрини зүлмәтлә бүрүјәрди,
Әкәр алынын ағлығы олмаса иди.
...Марал елә бир јер билирми ки,
орада кәнчин гәлби шө'ләдән шәфәгләнсин?
О, од вә һәјәчан ичәрисиндә
Шимал күләји алову титрәдән кими титрәсин.)

Көрүндүјү кими, бу мувашшаһ ше'р аа бв гд... аа үсулу илә гафијәләнмишдир. Бу бәнди ше'р нөвү әрәб поезијасына кәтирилмиш бир јенилик иди.

Әндәлуслулар мувашшаһа бир дә она көрә тез-тез мүрачиәт едирдиләр ки, бу формада әрәб ше'ринә хас олан бүтүн ән'әнәви өлчүләрдән истифадә етмәк мүмкүн иди. Мувашшаһ формасында јазылмыш әндәлус ше'рләри классик әрәб поезијасынын гиіметли нүмунәләриндәндир.

Бә'зән әндәлус шаирләринин әсәрләри грамматик ганунлар нөгтеји-нәзәриндән мүкәммәл олмурду. Бу да мүәллифләрин әрәб торпағындан узаг олмаларындан ирәли кәлдији үчүн онлара бағышланырды. Тезликлә мувашшаһ бүтүн Испанијада, Шимали Африкада вә Мисирдә јајылыр.

Јалныз XIII әсрдән сонра мувашшаһ тәнәззүл етмәјә башлајыр. Мувашшаһын јерини онун тә'сири илә јаранан јени жанр зәчәл (زجل) халг нәғмәси тутур[27]. Зәчәл гурулушу вә мәзмуну е'тибарилә мувашшаһа јахын иди, лакин тамамилә халг дилиндә јазылырды. Инди бу формада мүасир әрәб шаирләри сәһнә әсәрләри, гәһрәманлыг поемалары јарадырлар. Бу форманын сајәсиндә мүасир әрәб поезијасы бүтүн ән'әнәви Авропа ше'р жанрларында чыхыш едә билир.

А. Имангулиева

К истории возникновения и развития арабской литературы в Испании

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена исследованию андалузской литературы и охватывает VIII—IX века. В статье показано, как в VIII веке (710 г.) в Испании арабы-чужеземцы впервые в истории создали свою литературу и

[26] Ә. Д а ј ф. Көстәрилән әсәри, сәһ. 251—253.
[27] Зәчәл һаггында б а х:
фيروز آبادى، «كتاب اوقيانوس فى شرح قاموس» جلد III, сәһ. 232

культуру. Освещаются пути формирования арабской литературы в Испании, жизнь и творчество андалузских писателей и поэтов, таких как Ибн Абд Раббихи, Ибн Хани, Ибн Бассам, Ибн ал-Кутыя и др.

Ибн Абд Раббихи вошел в историю литературы как автор известной антологии «Уникальное ожерелье» и как талантливый поэт-панегирик.

Ибн Хани был одним из верных поклонников Ибн ал-Мутанабби и старался писать все свои касиды по образцам пышной классической поэзии.

Ибн Бассам и Ибн ал-Кутыя занимались не только стихосложением, но были известны как ученые-историки.

В андалузской поэзии одной из излюбленных и распространенных форм была мувашшах, основоположником которой был поэт-трубадур Абу Бакр Ибн Кузман.

В статье показано также возникновение и развитие в андалузской литературе прозаического жанра, отличающегося многоообразием тематики и сюжета.